

6. Лукрецій Про природу речей / [пер. з гр. А. Содомора] / Тіт Лукрецій Кар. – К.: Дніпро, –1988. – 142 с.
7. Померанц Г. Язык абсурда / Григорий Померанц // Выход из трансa. – М. : Юрист, 1995. – С. 435–480.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 312 с.
9. Франк Сузи К. Взрыв как метафора культурного семиозиса / [пер. с нем. К. Бандуровского; под ред. Я. Поселягина] / [Электронный ресурс] / Сузи Кетрин Франк. – Новое литературное обозрение. – 2012. – № 115 (3). – С. 12–31. – Режим доступа: <http://www.nlobooks.ru/node/2253>.
10. Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторійну зону». «Вальдшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. [Вступ. ст., упоряд. і приміт. В. П. Агеевої; ред. тому М. Г. Жулинський] / Микола Хвильовий. – Київ, 1995. – 816 с.
11. Шеньє-Жандрон Ж. Сюрреализм / [Пер. с франц. С. Дубина] / Жаклин Шеньє-Жандрон. – М. : НЛО, – 2002. – С. 10–24.
12. Ямпольский М. Наблюдатель: Очерки истории видения / Михаил Ямпольский. – М.: Ad marginem, 2000. – 287 с.

УДК 821.161.2 – 1 Казка.09

Ю. А. Янченко

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

**Концепт СВОБОДА у поетичному дискурсі Аркадія Казки:
образна, понятійна та ціннісна складові**

Янченко Ю. А. Концепт СВОБОДА у поетичному дискурсі Аркадія Казки: образна, понятійна та ціннісна складові. Стаття містить контекстуальний та структурно-семантичний аналіз концепту СВОБОДА в індивідуально-авторському дискурсі поета Аркадія Казки. Визначено лексеми, які називають концепт, його гіпоніми та асоціативи. У рамках лінгвокультурологічного підходу схарактеризовано найголовніші ознаки концепту СВОБОДА, властиві концептуальній картині світу поета. З'ясовано та описано способи вербального вираження концепту в поетичних текстах представника Розстріляного Відродження.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, гіпонім концепту, асоціатив концепту, дискурс.

Янченко Ю. А. Концепт СВОБОДА в поэтическом дискурсе Аркадия Казки: образная, понятийная и ценностная составляющие. Статья содержит контекстуальный и структурно-семантический анализ концепта СВОБОДА в индивидуально-авторском дискурсе поэта Аркадия Казки. Определены лексеммы, которые называют концепт, его гипонимы и ассоциативы. В рамках лингвокультурологического подхода охарактеризованы главные признаки концепта СВОБОДА, присущие концептуальной картине мира поэта. Выяснены и описаны способы вербального выражения концепта в поэтических текстах представителя Расстрелянного Возрождения.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, гипоним концепта, ассоциатив концепта, дискурс.

Yanchenko Y. A. Concept FREEDOM in poetic discourse of Arcady Kazka: figurative, conceptual and value components. The article contains a contextual and structural-semantic analysis of the concept FREEDOM in the individual-author's discourse of the poet Arcady Kazka. The tokens that refer to the concept, the hyponim of the concept and its associatives are highlighted. Within the framework of the linguistic and cultural approach, the main features of the concept FREEDOM were characterized, which are inherent for the conceptual picture of the poet's world. It was found and described methods of verbal expression of the concept in poetic texts of the representative of Executed Renaissance. In particular, at the verbal level, it was examined and investigated the binary oppositions (the hyponym names), the metaphors, the color names, the emotions, the syntactic constructions. This research allows us to characterize the discourse of the era to which the poet belonged. It's the first attempt of a detailed analysis of the concept FREEDOM on the material by Arcady Kazka.

Key words: the concept, the language picture of the world, the hyponim of the concept, the associatives of the concept, the discourse.

Антропологічний підхід до усвідомлення природи й сутності мови сприяв і сприяє фокусуванню дослідницької уваги на мисленні, почуттях, самосвідомості, світосприйнятті суб'єкта мовлення, детермінованого певною культурою [3:400]. Мовець стає репрезентантом певного історичного періоду, а інтерпретація відповідних концептів дозволяє сформувати лінгвокогнітивне тло, сучасником якого виступає суб'єкт мови.

У переліку таких культурних феноменів вагоме місце займає концепт СВОБОДА, що належить до «базових концептів-регулятивів» [9:4], є «культуроспецифічним концептом» [2:211]. Проблеми мовної реалізації цього концепту досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема Н. Арутюнова, А. Вежбицька, І. Голубовська, Н. Катаєва, В. Кононенко, О. Кошелев, Т. Нікішина, А. Солохіна, О. Урисон, Л. Фатеева, О. Яцкевич та інші. Така увага свідчить про вагомість цього концепту в мовній картині світу певного народу.

Метою нашої розвідки стало дослідження мовної реалізації концепту СВОБОДА в індивідуально-авторському дискурсі поета Аркадія Казки, що дозволяє вивчити концептуальну картину світу митця, а відтак виокремити певні когнітивні аспекти поетичного доробку представників доби Розстріляного Відродження, до якої відносимо автора. Ця розвідка є першою спробою детального аналізу концепту СВОБОДА на матеріалі творчості Аркадія Казки.

Проблема свободи широка та багатоаспектна. Існує чимало визначень цього поняття, зокрема свобода тлумачиться як «здатність людини вільно визначати підстави своїх дій і відповідно реалізовувати себе» [11:569]; у ширшому розумінні свобода – це «особливий спосіб детермінації духовної реальності» [12:570]. Атрибутивними ознаками свободи як духовного феномену є вибір і відповідальність [4:13]. Концепт СВОБОДА укорінений як у філософській, так і в побутовій свідомості, але специфіка уявлення цього концепту в певній концептосфері заслуговує окремого лінгвістичного аналізу [9:6]. За В. Карасиком (лінгвокультурологічний підхід), концепт СВОБОДА характеризується наступними ознаками: а) образна складова – синкретичні образи вітру, моря, птахів, польоту, дихання, відкритого простору і т. д.; б) понятійна складова – можливість чинити з власної волі та за своїм бажанням, відсутність обмежень, протиставлення зв'язаності, полону, рабству; в) ціннісна складова – одна із пріоритетних цінностей життя, яка має на увазі загрозу / втрату свободи і необхідність боротьби за свободу, захисту свободи [1:9]. Важливим є те, що концепт СВОБОДА має свої складові, гіпонімічні концепти, які можуть актуалізуватися у відповідних номенах [5:135].

Отже, спираючись на визначення В. Карасика, маємо на меті дослідити рівні вербалізації концепту СВОБОДА в поетичному мовленні представника доби Розстріляного Відродження Аркадія Казки. На цьому етапі вважаємо доцільним скористатися такими методами дослідження концепту, як контекстуальний та структурно-семантичний аналіз.

На основі зібраного та опрацьованого матеріалу можемо виділити кілька груп лексичних та дискурсивних одиниць, які формують визначення СВОБОДИ в мовній картині світу Аркадія Казки. Це лексеми, які виступають номенами концепту, його гіпоніми та асоціативи.

Показовою є опозиція СВОБОДА – НЕСВОБОДА, наприклад: «Весна? – / Цвіла колись, всміхалася вона / У яснозорих зорях, / У ранках запаних, / В дібровах затишних, / В хмаринок перламутрових узорах, / В звабливій посмішці дівоцій / В той час, як в мороці промінно-срібнім ночі / Здавалось – Всесвіт розцвітає в осяйних / Глибинно-ніжних зорах. / А нині? / Нині Жах / Іде із темряв із глибинних, / І розгорта криваво-чорний стяг, / Усе хова той стяг в свої страшні сувої: / І землю, й квіти, й зорі, й сонце – / О, коли б сон це! / Коли б лиш вигадка, химера долі навісної! / Аж ні! / Іде!» [13:392–393]. У цьому контексті автор звертається до гіпонімічних концептів СВОБОДА – ВЕСНА і НЕСВОБОДА – ЖАХ, що дозволяє охарактеризувати одразу кілька їхніх ознак. Саме поняття свободи співвідноситься з образом *Весни*, натомість бінарним виступає поняття *Жаху*. Поет зумисне подає номен з великої літери, що засвідчує персоналізацію цих понять. Так, *Весна* для ліричного героя стає символом початку життя, пробудження, свободи. Засобами вираження цього стають лексеми зі зменшено-пестливим значенням (*хмаринки*), лексеми-кольоративи (*яснозорі, перламутрові, промінно-срібні, глибинно-ніжні, осяйні*), більшість яких є оказіональними. Натомість заперечення свободи транслюється через бінарний гіпонім *Жах* (лексеми також подано з великої літери). Автор звертається до образів-символів, зокрема образу *стягу*. Насиченості зображеному надає кольоратив *криваво-чорний*, за допомогою якого поет робить акцент не лише на зовнішніх ознаках самого стягу, а й на трагізмі подій, сучасником яких він став (Перша світова війна). Реалізація образу відбувається за рахунок однорідних обставин і додатків, які розгалужують просторове коло сприйняття у свідомості мовця. Емоційний фон посилюється використанням іменника *сонце* та через сполучення іменника з займенником *сон* і *це*, які утворюють омонімічну пару.

Схожу опозицію виділяємо і в сонеті-акривірші «Буря»: «Кривавий розіп'явсь над світом смок, / Розпуста з голодом ведуть танок... / А нам?..

Чи жде нас де краси країна? / І глас роздає, мов великодній дзвін: / «Надії промінь я – не труп, не тінь, / А край краси і правди – Україна!» [13:419]. Але якщо в попередньому контексті автор шкодує з приводу втрати свободи, то в цій поезії думки ліричного героя сповнені сподіваннями на її повернення. Засобами вираження концепту НЕСВОБОДА виступають кольоративи (*кривавий*), персоніфікація (*розп'явсь смок, розпуста з голодом ведуть танок*). Контраст між розпукою і надією на краще існування автор створює за допомогою притаманного йому звернення до релігійної тематики. Так, порівняння *глас, мов великодній дзвін* надає події значущості, адже відсилає читача до найголовнішого свята християн – Великодня. Зрештою, увесь сонет-акровірш стає реалізацією концепту СВОБОДА, адже перші літери кожного рядка створюють вислів «ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНА», що свідчить про сподівання автора на самостійність і незалежність своєї країни.

Реалізацію ціннісної складової концепту СВОБОДА вбачаємо у поезії «Гекзаметр»: *«Так, як сміється струмочок, пробившись крізь гірські граніти, / Й лугом до річки стремить, тяжкий забувши полон, – / Так наша мова, зірвавши криги наказів азійських, / Повіддю вільно ввійти в море вселюдське спішить»* [13:402]. В аналізованій поезії з'являється ще один гіпонімічний концепт, який актуалізується через номен *мова*. Реалізація образу відбувається за допомогою використання художніх порівнянь та відокремлених обставин. А ритмомелодика й віршовий розмір поезії змушують адресата сприймати її як афоризм (у такий спосіб поет апелює до когнітивної бази читача). Отже, для Аркадія Казки свобода вбачається в можливості існування й розвитку мови, що говорить про превалювання ціннісного орієнтира в реалізації концепту.

Проблему втрати внутрішньої свободи вбачаємо у сонеті «Загублений спокій»: *«Я втратив ясну рівність мого духа, / Втертя блакить безодню спокою, / І, як усі, потягся за юрбою, / Й мене, як всіх, гризе, нарешті, скруха»* [13:396]. Свобода ототожнюється із *рівністю духа* і *блакиттю спокою*, які ліричний герой втрачає через почуття провини, через відмову від власних принципів. Емоційна складова посилюється за рахунок опозиції «я» (ліричний герой) – «вони» (усі). Автор двічі в одній строфі використовує порівняння *як усі*, констатує у такий спосіб втрату ліричним героєм власної індивідуальності.

Характерним для дискурсу Аркадія Казки є введення асоціативів до концепту СВОБОДА, які досить часто переплітають культурні уявлення з релігією: *«Сонце весело вставало, / Сонну землю цілувало, / Посилаючи прощення – / Неправдивим відпущення, / Пташкам з кліток визволення – / Посилаючи ж співало: / «Всім спасення! Всім*

спасення!» / І в вінці з проміння грало» [13:398]. Автор звертається до сакрального сценарію: після *відпущення* гріхів настає *визволення* людської душі. У поезії йдеться про свято Благовіщення, яке, за народними віруваннями, знаменує початок життя селянина-трудівника і пробудження природи. Поет апелює до когнітивної бази читача, вводячи до контексту образ пташок (за звичаєм на свято Благовіщення птахів і тварин випускали на волю). Увираження образу відбувається за рахунок використання лексем на позначення природних об'єктів, зокрема сонця та землі.

Велика кількість поезій Аркадія Казки присвячена подіям Першої світової війни, у тому числі поезія «Кінець»: *«Страшна година – люди задрять смерті, / Це твій прийшов, Мікеланджело, час! / Кривава заграва над людством зайнялась / І не згасає рік уже четвертий»* [13:400]. Поет передає жахливість війни, використовуючи метафору *заграва*, яка у поєднанні з кольоративом створює завершений трагічний образ. Ідейно-тематичний зміст посилюється й за рахунок використання прецедентного імені Мікеланджело. На нашу думку, у такий спосіб автор проводить паралель із трагічними образами відомих шедеврів митця (статуя «П'єта», фреска «Страшний суд»). Казка знову порушує проблему втрати свободи, але вже не тільки внутрішньої, а й реальної.

Значна частина творчого доробку поета присвячена подіям революції та встановлення радянської влади. Як і більшість української інтелігенції того часу, Аркадій Казка, за свідченнями сучасників, сприйняв прихід комунізму позитивно й піднесено, сподіваючись на новий яскравий виток у розвитку своєї країни. Свідченням цього можуть стати такі рядки: *«І забув, повік-віків уже забув / Про сучасну всенародню бійку люту... / Раптом спали з мене тяжкі людські пута, / Бо почув / Заклик дружній ваш до Вічної Любови, / До братерства ясний заклик разом з тим, – / І себе в цей мент почув я молодим / Знову!.. знову...»* [13:422]. Поет звертається до асоціативів концепту СВОБОДА – *Вічна Любов* і *молодість*. Ліричний герой забуває про *всенародню бійку* (Перша світова війна) і йде слідами комунізму та *братерства*, вбачаючи в цьому прихід вільного життя для свого народу.

Оптимізм і віру у СВОБОДУ бачимо в контексті: *«Довкола ніч та чорні ґрати, / І Правди не знайти ніде. / О встань же, люде! Бий же ката! / День щастя й вольності гряде! <...> І заспіваєм: «Здрастуй, Воле! / Vivat, Свободи Прапори!»»* [13:426]. Реалізація образу відбувається через антонімічну метафоричну пару *ніч – день*. Несвобода, забуття, безвихідь в автора ототожнюються з нічною порою, темрявою. Натомість віра у звільнення, у перемогу *Волі* –

з денним часом. Поет закликає народ боротися за *Правду*, за *Свободу* (персоналізовані образи). Він вірить у перемогу добра над злом, у перемогу комунізму (алюзія *Свободи Прапори*). Цей момент посилено за рахунок вживання латинізму *Vivat* та написання лексеми *Прапори* з великої літери (персоналізація).

Захоплення комуністичними ідеями, віра у рівність та братерство поступово втрачають свою значущість для поета. Проаналізувавши поетичний доробок Аркадія Казки, простежуємо важливі зміни у його світогляді протягом останніх чотирьох років життя. Відбувається розвінчання уславленого образу пролетаріату, зокрема в поезії «Під мурами Межигірського Спаса»: «*О земле полян й земле сівера, / А нині вже УРСР – / Почавсь цей похід з Володимира, / Скінчився-но тільки тепер*» [13:436]. Наведений контекст стає репрезентацією скоріше концепту НЕСВОБОДА. Трагізму додає широке історичне тло, до якого звертається автор (від історії племен, які проживали на території України, до початку ХХ століття й існування УРСР). Реалізація концепту відбувається за рахунок введення прецедентного імені *Володимир*, яке відсилає реципієнта до подій Хрещення Київської Русі. Контрастним на цьому фоні стає висновок автора: зникнення християнства з приходом радянської влади, адже Аркадій Казка стає очевидцем знищення Межигірського монастиря, що й описує в поезії. Також увиразнення образного компоненту концепту відбувається за рахунок звертання до землі як живого об'єкта.

Вербалізацією концепту СВОБОДА, на нашу

думку, також можуть стати риторичні заклики до волі у вигляді окличних речень, наприклад: «*Тому: вперед! / Из світу визиску, і гніту, і ганьби, / Крізь вир шалений боротьби – / Вперед! / Туди, де працюю злютовані / у згоді діють / воля людства і людини! / Все ж миришаве й гниле – з дороги геть! / Чи чуєш, Україно?!*» [13:479]. Ці рядки було написано за два роки до передчасної смерті поета, тому можемо припустити, що саме в них закладено головні життєві засади митця, зокрема віра у свободу України. Досить вдало виділено образну складову концепту через протиставлення двох світів (*світ визиску, гніту і ганьби* та *світ волі людства й людини*). Емоційності також додає персоналізоване звертання до України. Наведений фрагмент стає прикладом переваги свідомого антропоцентризму в дискурсі Аркадія Казки.

Отже, можемо виділити кілька етапів формування концепту свободи в мовній картині світу автора. Для Казки це може бути повна зневіра в дійсності, або навпаки – надія на вільне життя; омріяна Комуна змінюється на бажання свободи для незалежної України. Сам концепт СВОБОДА реалізується за рахунок номенів на позначення концепту, індивідуально-авторських гіпонімів та асоціативів; превалює образна та ціннісна ознаки концепту. На вербальному рівні досить часто трапляються бінарні опозиції (номени гіпонімів), метафори, кольоративи, емотиви, синтаксичні конструкції. Усе це якнайповніше репрезентує концепт СВОБОДА в дискурсі Аркадія Казки та дозволяє дослідити специфіку зміни світогляду поета.

Література

1. Антологія концептів / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Том 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
2. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Язык славянской культуры, 2001. – 288 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия).
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу / І. О. Голубовська // *Studia Linguistica*. – 2010. – Вип. 4. – С. 400–412.
4. Жванія Л. Концепт свобода в публіцистиці Євгена Сверстюка / Л. Жванія // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. – 2016. – № 1. – С. 12–16.
5. Колоколова А. О. Номінація країн як засіб концептуалізації знань про світ в українській публіцистиці ХХ – початку ХХІ ст.: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Колоколова Анастасія Олександрівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 226 арк.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1997. – 245 с.
7. Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – 212 с.
8. Руснак К. С. Особливості системної організації концептосфери: концептуальні діади та корелятивні концепти // *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. – 2012. – № 1021 : Сер. Філологія. – С. 227–228.
9. Солохина А. С. Концепт «свобода» в англійській і російській лінгвокультурах : автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.20 / Солохина Анна Сергеевна. – Волгоград, 2004. – 26 с.
10. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997.
11. *Философский энциклопедический словарь* / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – М. : Сов. энцикл., 1989. – С. 569–571.
12. *Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія* / під ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
13. Шугай О. Крапля сонця у морі блакиту. Казка Аркадій. Вибрані твори / О. Шугай. – К. : Смолоскип, 2010. – 664 с.